

UDK 3:711.4:502.7.001=863

Jože Dekleva *

DRUŽBENI ZNAČAJ EKOLOŠKE KRIZE:
Elementi strategije humanizacije okolja

1. Uvod

V deželah realnega socializma, do pred kratkim, ni bilo ekoloških problemov. Uradno stališče je bilo, da je ekološka kriza lažno vprašanje, če pa je problem je, je to vsekakor posledica znane neracionalnosti kapitalističnega sistema. Tudi pri nas je prevladovalo mnenje, vse dokler ni moč družbenih gibanj onemogočila taka razmišljanja, da bodo negativne posledice ekstenzivne industrializacije odpravljene, ko se bodo nosilci samoupravnega planiranja spoprijeli s problemom in ga z dogovarjanjem internalizirali. Skratka, problem smo sicer priznali, odgovornost za razrešitev pa smo prepustili družbeni osveščenosti povzročitelja. Vzporedno je ekološko gibanje prinašalo v javnost vedno nova neresena vprašanja in končno celo sprožilo spremembo družbenega plana republike SR Slovenije.

V tem prispevku želim argumentirati teze o povezanosti ekološke krize s kritičnim stanjem na področju urejanja prostora. Ekološka kriza je poleg vedno hujše lakote v tretjem svetu in potencialne nuklearne katastrofe najbolj nazoren pokazatelj protislovij sodobne industrijske družbe. Povojni razvoj, ki se je v našem primeru odvijal po načelih paradigme industrializacije, moramo analizirati, če želimo utemeljiti potrebo po novi vsebini prostorskega planiranja

* Dipl. ing. arh., direktor Urbanistični inštitut SR Slovenije, 61000 Ljubljana, Janova 18, YU

in tako odkriti razpon alternativnih možnosti družbenega razvoja.

Teze, ki jih bom poskušal argumentirati so:

1. ekološka kriza povzroča spremembo v hierarhiji družbenih vrednot, zaradi katere ideologija forsirane industrializacije ni več preprečljiva,
2. na nastajajoči hierarhiji družbenih vrednot se oblikuje nova paradigma razvoja, v kateri je v ospredju kvaliteta življenja, kar določa nov odnos do geografskega prostora,
3. nova paradigma razvoja postavlja nova družbena vprašanja, kar določa prostorskemu planiranju nove cilje.

Z drugimi besedami, če želimo povečati učinkovitost prostorskega planiranja, moramo razviti mehanizme, ki nam bodo omogočili, da razumemo družbeno-prostorsko dialektiko ter tako pridemo do preprečljivejše interpretacije relacij med družbo in geografskim prostorom. Ali je to vprašanje zanimivo samo z vidika razvoja teorije? Verjetno ne. Danes na primer velja, da se prostorsko planiranje bavi skoro z vsemi vidiki delovanja teritorialne skupnosti, ki so podvrženi določenim oblikam planske regulacije. Prostorski plani so postali obsežni, nepregledni in neuporabni. V prvi vrsti pa tako planiranje odigra vlogo dodatne zavore tako sprejemljivih kot nesprejemljivih pobud. Trdim, da je to predvsem posledica neustreznih predstav o vlogi prostora v družbenem razvoju, kar je zagotovilo razmah planskega in političnega voluntarizma.

Izhodišče za učinkovitejšo prostorsko planiranje, kot regulatorja odnosov med naravo in človekom, je konceptualizacija relacij med družbenim sistemom in geografskim prostorom. Na teh osnovah bi lahko ugotovili, kaj je možno oziroma kaj je sploh lahko predmet prostorskega planiranja in tako razrešili dileme, ki so značilne za prenašanje političnega voluntarizma na področje urejanja prostora.

V kolikor nam uspe prepričljivo razčleniti družbeno-prostorsko dialektiko današnjega časa, bomo lažje zasnovali in ovrednotili

možne strategije prostorskega razvoja in od teh odvisne različne oblike regulacije posegov v prostor. Med slednjimi pa je prostorsko planiranje le ena od oblik regulacije. Vsekakor v bodočnosti ne moremo zanemariti vloge trga stavbnih zemljišč in nove vloge, ki jo mora pri razvoju v prostoru prevzeti država tako na centralni kot lokalni ravni.

Poizkus razumevanja družbene pogojenosti dogajanja v prostoru ima tudi širše pomene. Samoupravni socializem, kot najbolj radikalna oblika demokratičnega socializma, doživlja krizo, ki prerasta v politično. Prepričani smo, da je izhod iz krize odvisen od dinamike in uspešnosti uresničevanja treh temeljnih strukturalnih sprememb in sicer:

1. uveljavljanje načel blagovne produkcije,
2. razvijanje pravne države in
3. krepitve civilne družbe.

Kriza prostorskega planiranja, ki ima številne specifičnosti, je tudi odraz že deset let trajajoče družbene krize. Vprašanja, ki nas zanimajo pa so: kakšno prostorsko planiranje bi ustrezalo navedenim strukturalnim spremembam? In zakaj bi reforma prostorskega planiranja bila pomembna tudi za razreševanje ekološke krize?

Cilj prispevka je utemeljiti predpostavko, da ekološka kriza v socialističnih družbah ni rešljiva brez sprememb v političnem sistemu. V prvem poglavju analiziramo pogoje za humanizacijo okolja. V socialističnih družbah je država prevzela vlogo kolektivnega kapitalista in vprašanja ekološke krize ne more razrešiti, ker bi morala reducirati prvotni program industrializacije, na katerem temelji moč revolucionarne države. Razreševanje ekološke krize, ki jo povežemo z vprašanjem humanizacije okolja, je možno pod pogojem, da se razvije: 1. trg kot osnovni regulator gospodarstva, 2. pravna država, ki zagotavlja uresničevanje prostorskih planov in 3. civilna družba kot izraz rasklojenosti sodobne industrijske družbe in konfliktnosti posamičnih interesov.

V drugem poglavju ugotavljamo, da klasični marksizem ni smatral za

potrebno, da se pojasnijo povezave med družbenim sistemom in geografskim prostorom, kar seveda zmanjšuje naše možnosti razumevanja in razreševanja fenomena ekološke krize. V obliki postulatov smo opredelili naš pogled na družbeno-prostorsko dialektiko, ki nam omogoča razumeti spremembe v družbeni zavesti, kot jih sprožajo ekološka in druga družbena gibanja.

Za povojni razvoj Slovenije je značilno, da je bila akumulacija usmerjena v realizacijo državnega projekta industrializacije, kar je pomenilo radikalne spremembe v kulturni krajini s skromnimi možnostmi varovanja vrednot v prostoru.

V zaključkih ugotavljamo, da je družbeni razvoj Slovenije v smeri takozvane inovacijske družbe možen, če bodo uresničene uvodoma nakazane socialne inovacije, ki zagotavljajo tako višjo kvaliteto okolja, kot tudi hitrejšo uveljavljanje tehničnih in tehnoloških inovacij, značilnih za post industrijsko družbo.

Strategija humanizacije okolja je izhodišče družbene prenove demokratičnega socializma, njena operacionalizacija pa je možna, če se tudi posameznik dejansko uveljavi kot subjekt humanizacije okolja.

2. Pogoji za humanizacijo okolja

Urbanizem, regionalno planiranje in kasneje prostorsko planiranje, ali kakor koli že nazivamo poizkuse usmerjanja adaptacije geografskega prostora za določene funkcije, se je razvijalo na izhodišču, da z urejanjem prostora zasledujemo univerzalne cilje humanega, človeškim potrebam prilagojenega prostora. Očitno je, da z urejanjem prostora zasledujemo tudi bolj pragmatične, funkcionalne ali politične cilje, vendar tudi v totalitarnih družbah deklarirajo za končni cilj humanizacijo prostora, tj. prilagajanja prostora materialnim ter duhovnim potrebam človeka.

Lahko ugotovimo, da so cilji urejanja prostora univerzalni, gre za zdravo, dostopno, kulturno, funkcionalno, ekonomično, varčno, pregledno, estetsko okolje. Temeljne razlike so v sredstvih, ki jih v

posameznih družbah uporabljajo za doseganje navedenih splošnih ciljev. Kako torej ločiti sprejemljive pristope od nesprejemljivih, če v osnovi vsi zasledujejo iste cilje? Za naše pojmovanje urejanja prostora sta pomembna naslednja kriterija:

1. do kakšne mere so humanistični cilji urejanja prostora operacionalizirani, tj. ali so cilji humanizacije prostora opredeljeni na način, ki v večji ali manjši meri zagotavlja, da prizadete družbene skupine ter posamezniki neposredno spremljajo uresničevanje sprejetih ciljev in
2. kdo odloča o prioritetah in na kakšen način.

Za doseganje večje prilagojenosti prostora temeljnim potrebam človeka je pomembno, da posamezniki in interesne skupine oblikujejo, usklajujejo in uresničujejo endogeno determinirane cilje urejanja prostora. Obstajajo velike razlike med predstavami, ki jih različne družbene strukture imajo o svojih in družbenih potrebah ter prioritetah v prostoru in vsi se pri tem sklicujejo na iste končne cilje, tj. zadovoljevanje človekovih temeljnih materialnih in duhovnih potreb.

Ekološka kriza, ki v svojih najbolj dramatičnih in radikalnih konsekvencah lahko izniči možnosti človekovega naseljevanja prostora, je najbolj očitni dokaz, da urejanje prostora kot ga pozna industrijska družba, ni uspelo obvladati razvojnih protislovij. Končni cilj humanizacije okolja ni dosežen, obratno, nekateri menijo, da je ogrožena celo možnost človekove eksistence na zemeljskem planetu. Ekološka kriza je tako obsejna, da na novo zastavlja vprašanje, kako doseči humanjše okolje v industrijski družbi.

Predpostavka, da s prostorskim planiranjem samim po sebi, lahko dosežemo kvalitetno okolje oziroma humanizacijo prostora, je danes sporna. Iz perspektive družbe, v kateri je projekt industrializacije izvedla država namesto nacionalna bursuazija, postaja očitno, da ekološke krize ne more razrešiti prostorsko planiranje, ki se je razvilo v funkciji državnega projekta industrializacije agrarne družbe. Skratka, da bi se približali ciljem humanega okolja je

potrebna se cela vrsta pogojev, ki jih moramo najprej spoznati, da bi jih lahko tudi uveljavili.

Danes je jasno, da planiranje v družbah z nerazvito tržno ekonomijo jača osnove za ohranjanje političnega voluntarizma in se tudi v primeru decentralizacije ne more razviti v demokratičen instrument kontrole nad razvojem v prostoru. Planiranje se lahko razvije predvsem kot ex post korekcija tržnega vrednotenja proizvodnih faktorjev. Prekomerno obremenjevanje prostora z neuporabnimi ostanki proizvodnih procesov je posledica nepravilnega vrednotenja naravnih elementov okolja. To se sicer dogaja tako v centralno planskih ekonomijah kot v tržnih ekonomijah s tem, da v slednjih preprečujejo ekološko katastrofo s prisilo internalizacije stroškov prekomernega odlaganja odpadkov v okolje in tako preko trga vplivajo na odločitve proizvajalcev. Medtem ko je internalizacija negativnih učinkov v centralno planskih ekonomijah v večji meri odvisna od volje ozkega političnega centra ter njihovih možnosti neposrednega vplivanja na proizvajalce.

Prva ugotovitev zakaj s prostorskim planiranjem ne moremo ublažiti posledic ekološke krize oz. humanizirati okolja je, da se demokratično planiranje lahko razvije samo kot ex post regulacija tržne ekonomije na osnovi tržno določenih vrednosti proizvodnih faktorjev. V kolikor ni razvite tržne ekonomije, lahko zaključimo, a ni možno razviti demokratičnega planiranja prostora. Možno je edino bolj ali manj decentralizirano centralistično planiranje, v katerem je trg, kot informacijski sistem, potrebno nadomestiti z visoko centralizacijo odločanja, kar se lahko sprevrše v politični voluntarizem s katastrofalnimi gospodarskimi in socialnimi posledicami. V končni instanci edino vojska lahko dokonča socialistični projekt industrializacije ob popolnem omtvičenju same družbe, kar seveda nikakor ni korak v smeri postindustrijske družbe.

Drugo vprašanje, ki je vezano na dograjevanje poenostavljene predstave, da prostorsko planiranje razrešuje ekološko krizo, izvira iz vloge, ki jo država ima v centralno planskih sistemih. V tem primeru je država podrejena funkciji temeljnega projekta, tj. industrializaciji družbe. V tržnem sistemu pa mora sodobna država prevzeti

različne vloge usklajevalca in regulatorja preko trga nakazanih interesov. Gospodarske odločitve pa praviloma prepušča drugim subjektom, kar zagotavlja več možnosti izražanja pluralizma interesov v prostoru.

Skratka, v takozvanih socialističnih družbah bi se država morala najprej odreči svoji gospodarski funkciji, jo prepustiti drugim in se razviti v pravno državo, ki v prvi vrsti zagotavlja zakonitost in se ne posveča cilju, ki opravičuje tudi kršenje lastnega normativnega sistema. Vzpostavitev pravne države je drugi osnovni pogoj za izboljšanje ekološkega stanja, ker pravna država odpira posamezniku ali skupini možnosti, da nadzoruje uresničevanje planskih ciljev. Z razliko od države, ki se razvija v funkciji monopolnega nosilca industrializacije in ki kot taka mora zapostavljati ali prikrivati nezaželjene posledice na okolju, ker bi v nasprotnem primeru morala sredstva namenjena uresničevanju industrializacije nameniti drugim ciljem. Ne-pravna država, pa obratno lahko cilje humanizacije okolja izpiše na vidno mesto, vendar jih lahko tudi zanemari brez opaznih posledic na kratki rok.

Razširjeno predstavo, da prostorsko planiranje samo po sebi lahko doseže humanizacijo okolja, je torej potrebno dograditi z zahtevo po trdnem gospodarstvu, kar lahko doprinese k stvarnejši vsebini prostorskega planiranja in z zahtevo po uvedbi pravne države, ki je organizirana tako, da zagotavlja uresničevanje plana kot vprašanje zagotavljanja zakonitosti.

In tretje, mišljenja smo, da je demokratičnost pravne države odvisno od civilne družbe, tj. družbe, ki temelji na pluralizmu interesov in družbene interese definira kot politični kompromis med posebnimi interesi. Družba, ki se organizira v funkciji vnaprej določenega družbenega interesa, kot je to lahko zgodovinski projekt industrializacije agrarne družbe, je le težko biti tolerantna do interesov, ki lahko ogrozijo centralni cilj. V najboljšem primeru lahko taka družba, da bi se zavarovala pred hujsimi posledicami, sprejme stvarnost pluralizma interesov. Vendar je še vedno odprto vprašanje, kako se lahko demokratično koordinira družba, ki je svoje gospodarstvo, ideologijo, organizacijo države posvetila cilju

industrializacije in iz tega izhodišča opredelile usklajevanje endogenih interesov naravnih skupnosti. Ali lahko taka družba prizna svojo neracionalnost, ki se odraža v ogrožanju ekološkega ravnotežja in se prestrukturira v skladu z vrednotami, ki se razvijajo kot reakcija na ekološko krizo, je osrednje vprašanje demokratičnega socializma in slovenske družbe.

Humanizacija okolja je prioriteto vprašanje tržnih kot centralno planskih sistemov. Uvajanje trga v obstoječe socialistične sisteme bo vzpostavilo realnejši odnos med sistemom urejanja prostora in cenami sredstev za doseganje ciljev. To postavi razpravo o humanizaciji okolja na realnejšo osnovo, kar vsekakor pomeni nove možnosti in zahteve za demokratizacijo odločanja o prostorskih rešitvah. Država se mora odreči svoji vlogi uresničevalca projekta industrializacije in prevzeti vlogo pravnega garanta za uresničevanje v prostorskih planih doseženega kompromisa. Razvoj civilne družbe, kot izraz pluralizma interesov, je tako pogoj, da borbo za humanizacijo prostora v večji meri prevzamejo prizadeti posamezniki povezani v interesne skupine.

3. Družbeno-prostorska dialektika

Ekološka kriza se odraža v fizičnem prostoru kot rezultat človekovih dejavnosti (proizvodnje, menjave, potrošnje, bivanja, rekreacije in drugih), ter sicer univerzalna, čeprav na različne načine prizadene posamične regije in družbene sloje. Ekološko krizo oziroma njene posamezne pojavne oblike (onesnaženje zraka, vode ali tal) povzroči posameznik. Rezultati delovanja posameznika na elemente naravnega okolja se po različnih zakonitostih razširjajo v prostoru in v nekaterih primerih zavzemajo tudi globalne dimenzije ter končno prizadenejo vse. Posledice lahko razrešujemo samo v obliki uveljavitve družbenih (nacionalnih ali celo transnacionalnih) ukrepov za zmanjšanje ali preprečitev odlaganja nekoristnih proizvodov v okolje.

Ekološko krizo lahko razumemo ter preučujemo na različne načine, kar je razvidno iz nakazane geneze problema. Krizo lahko povzročijo

aktivnosti posameznika ali skupine posameznikov, te spremembe imajo svojo naravno zakonitost pri svojem širjenju v okolju in končno posledice in ukrepi so družbeni, ker z njimi poskušamo prisiliti ali vzpodbuditi posameznika ali skupino, da s svojim delovanjem ne prekorači določenih omejitev (npr. določenih emisijskih koeficientov ali ne spreminja določene rabe prostora). Skratka z ekološko krizo se je potrebno spopasti iz različnih zornih kotov. Za planiranje prostora pa je potrebno razviti prepričljivo teoretsko orodje, ki ga bomo v nadaljevanju predstavili pod nazivom družbeno-prostorska dialektika. Urejanje prostora in z njim povezano uresničevanje ciljev ekološkega ravnotežja ni možno, če ne znamo prepričljivo povezati dogajanj v določeni družbi z okoljem, ki ga ta družba osvaja oziroma se mu podreja. Da je izredno problematično povezati družbene procese z geografskim prostorom in obratno je razvidno iz dejstva, da se znanost deli na družboslovne in naravoslovne vede. Kadar nam povezave med družbo in okoljem niso jasne, ali jih na neustrezen način poenostavimo, zapademo lahko v dva značilna ekstrema.

Na enem ekstremu uvrčamo zelo pogost družbeni determinizem, po katerem prostor ni strukturalna spremenljivka, ampak samo specifična refleksija družbe. V ta ekstrem lahko npr. uvrstimo neoklasično ekonomijo, ki je pomembna osnova sodobne makroekonomije in po kateri se vsi proizvodni faktorji brez omejitev gibljejo v prostoru. Na tej osnovi se je razvila policentrična paradigma, po kateri se razvoj nezadržno širi od ene točke v celoten prostor, kot se to dogaja s kapljo olja na ravni površini. Razumljivo je, da je popolnoma nesmiselno v takem primeru vgrajevati prostor, kot omejitveni faktor, v razvojno strategijo. Delovanje tržnega sistema zagotavlja, da razvoj prodira v vse točke prostora. Danes nam družbeni determinizem ne pojasnjuje zakaj razvoj ne prodre v tako številne predele sveta in je zato izgubil na prvotni prepričljivosti.

V drugi ekstrem lahko uvrstimo teorije geografskega determinizma, ki tudi ne morejo pojasniti geneze ekološke krize, ker je v slednjih zanemarjen ali spregledan družbeni faktor prostorskih sprememb. Za teorije geografskega determinizma je značilno, da pojasnjujejo družbene pojave v odnosu do geografskega prostora. Tako bi na

primer lahko pojasnili večjo razvitost določene regije z značilnostmi te regije. Predpostavlja se lahko, da je zmerna klima določene regije usodno vplivala na razvoj industrializacije območja ali pa, da imajo prebivalci določenega območja take značilnosti, da nekatere spremembe niso možne. Geografski determinizem je osnova nacionalističnim akcesom, ker vsem pripadnikom določenega območja pripisuje določene pozitivne oziroma negativne značilnosti. Tako družbeni kot geografski determinizem ne moreta pojasniti ekološke krize, če smo uvodoma pravilno definirali genezo ekološke krize.

Teorija družbenega determinizma ne more pojasniti ekološke krize, ker je kriza rezultat delovanja družbe na naravni prostor. Teorije geografskega determinizma pa nam ne omogoča, da bi spoznali družbene osnove prostorskih sprememb. Brez ustrezne teorije, ki razloži zvezo med družbo in prostorom, pa ni možno zasnovati strategij prostorskega razvoja, ki lahko zmanjšajo ali preprečijo nadaljnje poglobljanje ekološke krize in torej zagotovijo humanizacijo okolja.

Lahko zaključimo, da je ekološka kriza univerzalna posledica industrializacije, kot specifičnega načina izkoriščanja in predelovanja naravnih virov z visoko fizično koncentracijo v urbaniziranih območjih. Nadalje, da ekološke krize ni možno pojasniti brez dograditve obstoječih teorij in to predvsem teorij, ki naj bi pojasnile, kako se človek ali skupina ljudi obnaša v prostoru oziroma na kakšnih osnovah kot posamezniki ali družba vplivamo na prostor. Vzroki ekološke krize so družbeni, posledice pa lahko izmerimo samo na spremembah naravnega okolja (npr. odmiranje gozdov). Osnova za razreševanje problema pa je v razumevanju povezave med vzrokom in posledico. V kolikor nimamo prepričljive teorije o povezavah med družbo in prostorom, potem ne moremo razviti družbeno utemeljenega načrtovanja prostora in poti do humanejšega okolja.

V prvem koraku našega razmišljanja o možnostih povezovanja družbenih procesov s prostorom in obratno moramo ugotoviti, da verjetno lahko povezave med družbo in prostorom analiziramo *ex post*, tj. potem, ko se je določena družbena organizacija že razvila v prostoru. Tako nam je danes jasno ali pa lahko precej natančno raziščemo

kakšna organizacija prostora ustreza agrarni družbi. Veliko je znanega o organizaciji prostora, ki ustreza industrijskemu načinu produkcije. Zelo težko pa bi na osnovi našega znanja o vplivih na prostor preteklih družbenih formacij prognozirali potrebe novih, na primer post industrijske družbe. Z drugimi besedami bi lahko rekli, da z določeno zanesljivostjo lahko projeciramo potrebe po prostoru, če odmislimo, da se tudi družba v času spreminja in da določene spremembe v okolju sprožijo v družbi različne procese prilagajanja prostoru, kar povratno vpliva na naslednji cikel "relacij med družbo in okoljem."

Predlagamo torej, da družbenih sprememb v prostoru in času ne poizkušamo pojasniti v enem samem koraku, ker preprosto mislimo, da to ni produktivno. Vprašanje družbene pogojenosti prostorskih oziroma ekoloških sprememb je možno pojasniti, če problem poenostavimo in na taki poenostavitvi poskušamo oblikovati izhodišča za urejanje prostora.

Na vprašanje, zakaj se v družbi pojavi potreba po spremembi ni enostavno odgovoriti. Prepričljiva je predpostavka, da do strukturnih sprememb v sistemu pride zaradi prilagajanja družbe spremembam v okolju. Skratka, vprašanje prestrukturiranja slovenskega gospodarstva so odkrili ekonomisti, ko so ugotovili, da slovenska podjetja vedno težje izvažajo na tržišča, ki so svoje tehnologije že prilagodila energetske in surovinske krizi. V kolikor bi se naša družba lahko izolirala od ostalih družb, bi to spoznanje ne bilo pomembno in ne bi bili postavljeni pred dilemo kako prestrukturirati slovensko gospodarstvo. Zahteve po spremembi v strukturi določene družbe torej nastanejo v okolici družbenega sistema. Pričakujemo lahko, da bodo zahteve po zmanjšanju onesnaženosti okolja, ki jih sprejema Evropska skupnost prisilile našo državo po sprejemu sorodnih ukrepov oz. uveljavitvi ustreznih sprememb.

Nadalje predpostavljamo, da prestrukturiranje gospodarstva poteka v že utrjenih prostorskih okvirih. Zamisel o inovaciji se najprej pojavi v okvirih prvotnega podjetja. Praviloma pa polna uveljavitev inovacij zahteva razvoj novega podjetja.

Analogno se sočasno pojavi več inovacij v določenem mestu ali regiji, ki se nato specializirajo za proizvodnjo določenih proizvodov, kar naknadno sproži prestrukturiranje gospodarskega območja. Na spremembe se odzovejo tudi drugi centri, ki s posnemanjem poskušajo osvojiti novo tehnologijo ali pa adaptirati prostor tako, da bi čim hitreje pritegnili nove tehnologije v lastno okolje. Vse tehnološke inovacije ne vplivajo na enak način na spremembo družbene strukture in na spremembe v prostoru. Iz preteklosti so nam znane spremembe v urbanih regijah, ki so jih povzročila železnica ter kasneje osebni avtomobil, vse to pa se dogaja v okviru eposalnih transformacij družbe, kot je prehod od agrarnega načina produkcije k industrijskemu, kar se odraža v strukturalnih spremembah organizacije prostora.

Družbeni sistemi se torej spreminjajo v ciklikih, ki jih karakterizirajo tehnološke in socialne inovacije. Vsak cikel družbenih sprememb sproži določene spremembe v prostoru. Za naš poizkus obrazložitve sprememb v prostoru, ki smo ga nazvali družbenoprostorska dialektika, je pomembno ločiti dvoje temeljnih načinov spreminjanja prostorske strukture.

Upoštevati moramo, da se proces "zraščanja" družbe s prostorom ne razvija v laboratoriju, ampak tako, da so nove strukture najprej vgnezdene v obstoječe in se kasneje osamosvojijo in prevzamejo vlogo zibelke novih struktur. Vsak tako zamišljen korak tehnoloških ali družbenih inovacij spremlja za duhovno sfero značilen proces umetniške ustvarjalnosti, ki išče univerzalne vrednote v povsem vsakdanjih dogodkih in ustvarja kulturne pogoje za pospešeno osvajanje in širjenje inovacij. Osvajanje prostora torej ne moremo razumeti kot izključno funkcionalen proces, ker materialne procese spremljajo oziroma anticipirajo inovacije v duhovni sferi, kot se manifestira v kulturi. Organizacija prostora se v pokrajini odraža kot specifična oblika kulturne krajine s specifičnimi simbolnimi pomeni. Kulturna krajina je osnova za identifikacijo družbe z določenim prostorom in časom. Prilagajanje prostora tehnološkim inovacijam povzroča spremembe v kulturni krajini, kar praviloma izzove spremembe v vrednostnem sistemu ter sproži osvajanje ali ustvarjanje novih simbolov v prostoru.

Za spreminjanje prostora je torej značilno dvoje procesov z nasprotnimi posledicami za kulturno krajino:

1. vsaka družba prilagaja prostor zahtevam tehnološke inovacije tako, da večje ali manjše število simbolov varuje in
2. nekatere značilnosti kulturne krajine pa podreja potrebam uveljavitve tehnološke inovacije.

Vtis imamo, da se družba "zrašča" s prostorom tako, da nekatere simbole v prostoru varuje oziroma ohranja in druge adaptira novim potrebam. Lahko bi rekli, da je v revolucionarnih obdobjih, ko je povezava s preteklostjo zelo rahla in močna potreba po trganju vezi s tradicijo oziroma kulturno krajino tudi minimalna zahteva po varovanju simbolnih pomenov kulturne krajine. Skoro vse, kar nas identificira s preteklostjo, je predmet adaptiranja. Za evolucijo družbe pa je verjetno značilno, da se poudarja povezanost s preteklostjo in zato varuje oziroma se navezuje na simbole v kulturni krajini. Skratka bodočnost je vgnézdena v preteklosti, medtem ko je v prvem primeru bodočnost predvsem ideološki-ciljni model, ki ga bo revolucionarna država uresničila tako, da si prostor podredi z uresničitvijo racionalno zastavljenih razvojnih projektov.

Za razumevanje družbeno prostorske dialektike je torej pomembno ugotoviti, v kolikani meri je določena tehnološka inovacija nastala v lastnem okolju ali pa je prinešena iz drugih okolij. V naši terminologiji bi lahko rekli, da je način med varovanjem oziroma adaptiranjem prostora odvisen tudi od samega izvora specifične inovacije. Praviloma, kot smo že nakazali, se tehnološka inovacija razvije v specifičnem družbenem sistemu zaradi zunanjih stimulacij, se najprej vgnezde v obstoječe stanje in se nato razširi ter postane univerzalna. Tehnološke inovacije se nato prenašajo v druge družbene sisteme, pogosto s pomočjo radikalnih socialnih inovacij kot so revolucije. Skratka inovacija se ne pojavi kot manjša sprememba že osvojenega znanja, ampak kot radikalna prekinitev z obstoječimi načini proizvodnje ali rabe prostora. Tako presajanje inovacij, predpostavljamo, sproža povsem specifične - eruptivne - procese podrejanja prostora. V teh primerih lahko pričakujemo nagle

ekološke spremembe, ker je inovacija plod tujega znanja in jo "umetno" vključujemo v novo, veasih tudi rezistentno družbeno in naravno okolje. V takih primerih nujno postane adaptiranje prostora pomembnejše od varovanja in je zasnovano izključeno na ideološko utemeljenih ciljih, tj. želji po naglem osvajanju pozitivnih pričakovanih efektov in ob izrazitem podcenjevanju negativnih efektov kot so ekološke posledice.

Družbeno-prostorsko dialektiko lahko poskusimo definirati z naslednjimi postulati, ki se nam zdijo teoretsko produktivni:

1. družbeni sistemi se spreminjajo zaradi sprememb v okolju sistema,
2. inovacije so rezultat reakcije družbenega sistema na spremenjene pogoje okolice,
3. inovacija nastane kot napaka in se nato uveljavi kot univerzalno pravilo,
4. obstoječa družbena struktura je inkubator inovacije, da bi se inovacija polno uveljavila, se mora spremeniti tudi družbena struktura,
5. sprememba družbene strukture terja spremembe v organizaciji prostora,
6. prilagajanje prostora spremenjeni družbeni strukturi povzroči spremembo kulturne krajine,
7. kulturna krajina zagotavlja družbenemu sistemu prostorsko in časovno identifikacijo,
8. naglo in intenzivno prenašanje tehnoloških inovacij iz tujega okolja lahko zahteva revolucionarne spremembe družbenega sistema (npr. industrializacija agrarne družbe kot projekt revolucionarne države),

9. uveljavitev revolucije zahteva, da se zmanjša povezanost s simboli, ki povezujejo novi družbeni sistem s preteklim. Potreba po varovanju simbolov v kulturi ni krajini je minimalna. Vse je potrebno podrediti čim hitrejši difuziji inovacij,
10. revolucionarno uveljavljanje tujih inovacij sproži nepredvidena družbena protislovja, ki se v prostoru manifestirajo lahko kot poudarjena ekološka kriza, ki je v tem primeru težko obvladljiva, ker se inovacija ni razvila na osnovi lastnega znanja in se težje prilagaja družbenim in naravnim pogojem okolja,
11. ekološka kriza sproži spremembe v hierarhiji družbenih vrednot, ki so omogočala prvotno naglo uvajanje tujih inovacij. Vedno več je zahtev po varovanju simbolov v kulturni krajini in vedno manj je družbene motiviranosti za podrejanje kulturne krajine in vse bolj kompleksno je planiranje prostora, za katero pa v socialističnih družbah ni razvitih vseh pogojev kot smo jih definirali v predhodnem poglavju,
12. sprememba v hierarhiji vrednot se odrazi v spremenjeni družbeni zavesti, ki je vedno bolj nasprotujoča kakršnekoli posegu v prostor. Končno postane družbena zavest blokada za nadaljni razvoj.

4. Primer aplikacije družbeno-prostorske dialektike

Družbeno-prostorska dialektika je poizkus razlage procesa spreminjanja družbene strukture kot reakcije na socialne ali tehnološke inovacije iz okolja. V naslednjem koraku se z adaptiranjem simbolov kulturne krajine zagotovijo kulturni in funkcionalni pogoji za difuzijo inovacij oziroma homogenizacijo celotnega prostora. Spremembe v kulturni krajini, sprožijo reakcije v strukturi družbenih vrednot ter družbeni zavesti, kar nas privede do nove sinteze oziroma novega družbenega odnosa do prostora. Odnose med družbenim sistemom in geografskim prostorom torej ni možno pojasniti v enem koraku. Proces varovanja in adaptiranja prostora je dialektičen, ker osvajanje inovacij zahteva tako spremembe v družbeni strukturi

kot v organizaciji prostora in spremembe v organizaciji prostora sprožijo, zaradi nepričakovanih pojavov kot je npr. ekološka kriza, reakcije v družbeni zavesti in odpira se potreba po novih socialnih inovacijah, ki so pogoj za sprejemanje in razvijanje novih tehnoloških inovacij.

Razmerje med varovanjem in adaptiranjem simbolov kulturne krajine je v veliki meri odvisno od dejstva ali družba uvaja inovacije na osnovi revolucionarnih sprememb družbene strukture ali na osnovi evolucije družbene strukture. Revolucija si zada breme trganja kontinuitete med preteklostjo in bodočnostjo. Tako zagotovi naglo uvajanje inovacij, kar zahteva radikalno adaptacijo prostora, s kasnejšimi možnimi posledicami na slabem družbenem izkoristku veljavnih inovacij. Vgrajevanje tujih socialnih in tehnoloških inovacij poteka brez znanja, ki ga je osvojila družba, v kateri se je inovacija razvila, zato so negativni efekti npr. ekološka degradacija odvisni od sposobnosti prilagajanja tehnoloških inovacij specifičnim razmeram. Velikemu navdušenju nad inovacijami sledi razočaranje in v družbeni zavesti pridobijo na teži vrednote preteklosti oziroma zelo nizka je pripravljenost na adaptiranje prostora na nove potrebe v prostoru.

Za družbeno prostorsko dialektiko so morda značilne etape. Etapi osvajanja inovacije sledi etapa zavračanja inovacij. V politični terminologiji bi lahko rekli, da obdobju progresivizma (zaverovanosti v prihodnost) sledi obdobje konzervativizma (zaverovanosti v preteklost).

Rezultat posamezne faze v določenem ciklusu družbeno-prostorske dialektike je teritorializacija geografskega prostora. S teritorializacijo razumemo organizacijo prostora, ki ustreza prevladujočim produkcijskim odnosom. Teritorializacija je torej rezultanta procesov varovanja in adaptiranja prostora in odraža sposobnost ter zmognost določene družbe po koriščenju prostorskih resursov v skladu s simbolnimi pomeni kulturne krajine kot odraz družbene zavesti. Teritorializacija agrarne družbe se je v večji meri podrejela razporeditvi naravnih resursov, kot je to primer prostorsko nevezane industrijske družbe. Za razumevanje teritorializacije je potrebno

analizirati predvsem, kako je organizirano gospodarstvo v prostoru (proizvodnja, menjava in poraba) in kako je organizirana politična oblast (zakonodajna, izvršilna, sodna in druge politične funkcije teritorialnih skupnosti) kot odraz in osnova gospodarskega razvoja.

Povojna industrializacija slovenske pretežno agrarne družbe z manjšimi zametki industrijskih središč, je potekala predvsem na osnovi socialnih inovacij, ki so omogočile naglo penetracijo tehnoloških inovacij iz tujega okolja. S ciljem, da bi v čim krajšem času razgradili spone agrarne družbe, so bila vsa sredstva osredotočena na uvoz tujih inovacij. Sredstva za adaptacijo prostora so bila skrčena na minimum z namenom, da bi se čim širši del družbene akumulacije usmeril v industrializacijo. Lahko zato ugotovimo, da smo v fazi forsirane industrializacije za industrijski razvoj neustrezno opremljeni prostor obremenili z visoko količino nepredvidenih proizvodnih ostankov in tako izzvali več zarišč ekološke krize. V nekaterih slovenskih kotlinah je ekološka kriza dosegla razsežnosti odmiranja celotnih pokrajin.

Teritorializacija slovenskega prostora, kot se je razvila v fazi industrializacije, je odraz boljševiskega koncepta industrializacije, v katerem je temelj socialnega napredka nagla rast bazične industrije. Temu osnovnemu cilju so bile podrejene vse ostale potrebe. Nagel uvoz tehnoloških inovacij, za katere je veljalo prepričanje, da so z družbenega vidika nevtralne, kar je protislovje svoje vrste, je spremljal intenziven proces socialnih inovacij. Z vidika institucionalnih inovacij je za teritorializacijo prostora temeljnega pomena koncepcija komunalnega policentrizma. Poznano je, da vizija socialistične družbe nima posebej opredeljenih predstav o prostorski organizaciji socializma, ker je klasični marksizem posvetil osnovno pozornost vlogi delavskega razreda v produkcijskem sistemu in razrešitvi temeljnega protislovja med delom in kapitalom bo sledila razrešitev ostalih protislovij kapitalistične organizacije prostora. Komunizem je historični proces, ki se bo razširil na celoten planet in zato pozna samo globalno - internacionalno koncepcijo prostora, regionalne kulture so pri tem samo odraz preteklosti in se bodo verjetno spojile v univerzalnem sistemu. Mogoče je zato vprašanje urejanja prostora v socialističnih državah imelo

predvsem tehnično funkcijo. Prostor je samo fizična lokacija, ki jo je potrebno podrediti funkcionalnim potrebam industrializacije.

Metafora komunalnega policentrizma, ki je poleg samoupravljanja produkcije temeljna socialna inovacija povojne izgradnje industrijske družbe, ima svoj vzor v Pariški komuni in anarhističnih idealih rušenja aparata državne represije. Ideali komunalnega policentrizma torej povzemajo politične programe iz začetka razvoja industrijske družbe in so v protislovju s temeljnimi značilnostmi teritorializacije industrijske družbe, ki

1. formira nacionalne trge proizvodov, delovne sile in kapitala s težnjami nadnacionalnega povezovanja v kasnejši fazi in
2. centralizira politično in gospodarsko moč kapitala in dela.

Oboje sicer izzove zahteve po večji stopnji regionalne in komunalne avtonomije in to še posebej v nacionalno heterogenih državah. Vendar moramo teritorializacijo sodobne industrijske družbe razumeti kot rezultanto močnih teženj po koncentraciji (predvsem gospodarstva) in zahtevi po decentralizaciji (predvsem civilne družbe). Med tema ekstremoma se pojavlja sodobna država, ki mora upoštevati obe težnji, ne da bi uspela dokončno zadovoljiti prve ali druge. Fazam prostorske koncentracije, ki so značilne za načrtno prestrukturiranje gospodarstva sledijo faze prostorske decentralizacije, v katerih se poiskuje z državnimi intervencijami prerazporediti ekonomske učinke prestrukturiranja.

V našem primeru, tako se nam zdi, smo poskušali potrebe koncentracije industrijske družbe in decentralizacije civilne družbe rešiti v enem koraku z uzakonitvijo programa komunalnega policentrizma in samoupravljanja proizvodnje. Ideal avtonomnih, decentraliziranih in enakopravnih komun smo poskušali ustvariti tako, da smo razvili pomembno število dislociranih obratov, ki naj bi razširili prednosti industrijske družbe na čim širši prostor komun.

Cilje komunalnega policentrizma ne smemo podcenjevati, ker imajo značaj univerzalnih humanističnih teženj po zmanjšanju odtujenosti

politične oblasti, kar vsekakor pomeni tudi učinkovitejšo kontrolo nad kvaliteto okolja. Komunalni policentrizem ostaja cilj dolgoročnega razvoja, saj se šele z razvojem sodobnih tehnologij in tako-zvane postindustrijske družbe odpirajo možnosti realizacije utopij, ki so nastale v predindustrijski fazi razvoja, kot humanistični odgovor na brutalna protislovja kapitalistične industrializacije.

Istočasno pa moramo upoštevati, da pretirana naglašenost izključno nekaterih oblik združevanja posameznikov kot je to primer delovnega kolektiva in komune zamegli dejstvo, da posamezniki pripadamo še številnim drugim, lahko bi rekli naravnim skupnostim, ki imajo povsem specifično težo pri teritorializaciji geografskega prostora in sicer so to družina, prijateljstva, lokalne skupnosti, kulturno homogene regije, nacionalne države, mednarodne profesionalne asociacije itd., ki na povsem specifični način teritorializirajo prostor in jih ne smemo podcenjevati pri prostorskem planiranju, tako da samo nekatere od teh institucionaliziramo kot subjekte odločanja, ostale pa zanemarimo.

Ugotovili smo, da je koncepcija povojne forsirane industrializacije iz navedenih razlogov zanemarila vprašanja varovanja prostora, zato je verjetno prišlo do naslednjih nepričakovanih pojavov:

1. tuje proizvodne tehnologije ne dosegajo pričakovanega porast produktivnosti,
2. zaradi prenizke stopnje lastnih inovacij ni ustreznega znanja za preprečevanje in zmanjšanje ekoloških kriznih žarišč,
3. zaradi prenizke produktivnosti ni ekonomskih osnov za adaptacijo prostora potrebam industrijske družbe in s tem zmanjšanja onesnaženja okolja. Povojna teritorializacija Slovenije sočasno odraža prvine agrarnega načina vgnezdenega v industrijskem načinu produkcije,
4. komunalni policentrizem je predvsem politični program, ki ga proces industrializacije s težnjami gospodarske in prostorske koncentracije stalno ogroža, kar se rešuje s političnimi posegi

v gospodarski razvoj. Sam po sebi pa ne zagotavlja osnov za koordinacijo razvoja v naravnih regijah, ki se praviloma ne prekrivajo z mejami komunalnih skupnosti. Koordinacija komun pa s strani centralne države ni razvita, kar omogoča, da komu ne in podjetja, kot temeljni subjekti urejanja prostora ekster nalizirajo negativne efekte industrializacije in tako pospešujejo razpadanje družbe v interesne strukture brez možnosti ustvarjanja širših koalicij, ki so politična osnova za učinkovito urejanje prostora.

5. Elementi strategije humanizacije okolja

Humanizacija okolja je proces prilagajanja geografskega okolja človekovim potrebam na način, da se ne ogrozi možnosti obstoja družbe kot celote oziroma posameznih njenih delov. Za družbo kot celoto je zaradi temeljnih humanih vrednot nesprijemljivo, brez manipulacije družbene zavesti, da se manjšini oziroma specifičnemu sloju ali razredu omogoči podrejanje geografskega okolja lastnim potrebam na način, ki ogroža ostale v njihovih eksistencialnih, tj. individualnih pravicah ali pa končno ogrozi celo obstoj družbe. Znano je, da npr. v nekaterih manj razvitih deželah par odstotkov prebivalstva lahko podredi določen prostorski resurs lastnim potrebam ne glede na to, da to lahko sproži množičen pojav lakote. Tako enostransko usmerjen odnos do prostora v naši definiciji označujemo kot dehumanizacijo okolja, ker enostransko zadovoljevanje potreb manjšine možnosti človekovega bivanja v določeni pokrajini.

Enostransko uresničevanje interesov določene interesne strukture (razreda ali fragmenta razreda), za daljše obdobje, lahko povzroči tudi nepopravljive posledice v kulturni krajini. Spremembe v kulturni krajini pomenijo spremembe v simbolnih pomenih prostora, ki zagotavljajo:

1. da narodi prerastejo v nacije,
2. da nacije vzpostavijo časovno povezavo s svojo preteklostjo in

3. da nacije vzpostavijo medsebojne prostorske povezave.

V družbeni zavesti so kot v kolektivnem spominu varovani nacionalni simboli določenega naroda, najbolj opazni nacionalni simboli imajo prostorsko obeležje, ker je za zgodovino naroda značilna njegova ponavljajoča se bitka za nacionalni prostor. Kulturna krajina je prostorski odraz nacionalnih simbolov.

Ekološko krizo, zaradi katere se danes rojevajo nova družbena gibanja, nove politične stranke, padajo vlade, se spreminjajo družbeni plani itd. je potrebno razumeti kot človeku sovražno neracionalnost slepe zaverovanosti v humanistično usmerjenost tehničnega razvoja, ki nas je s prosvetljenstvom rešila srednjeveških spon in odprla tudi vprašanje o možnostih nadaljnega naseljevanja zemeljskega planeta.

Socializem je v bistvu za industrijsko družbo značilno gibanje osvobajanja človeka. Osvobajanje človeka se dogaja v fizičnem prostoru in v relaciji s pomenskim prostorom, zato izhajamo iz predpostavke, da je humanizacija okolja imanenten cilj socializma in da so ekološka družbena gibanja alarmni znak za spremembe v družbeni zavesti in istočasno najbolj radikalna kritika neuspešnosti samoupravnega socializma pri uresničevanju humanizacije okolja.

Kriza kot smo jo razumeli na začetku, je bila kriza gospodarstva, lahko bi rekli, da je državno podjetje občutno zaostalo za kapitalističnim podjetjem v dinamiki osvajanja tehničnih in tehnoloških inovacij kot odgovor na energetske in surovinske krize. Zato je socialistični del svetovnega gospodarstva zaostal v sposobnosti konkuriranja na svetovnem trgu ter zagotavljanju materialnih osnov razvijajoči se socialistični družbi. Naša kriza seveda ostaja ekonomska kriza, vendar je med tem pridobila še nekatere predznake. Kriza je postala politična, ker ekonomskih ukrepov za premagovanje zaostanka za razvitim svetom nismo uresničili. Jedro politične krize je v kolektivnem občutku nesposobnosti reševanja krize.

Razširjeni kolektivni občutek nemoči je odraz spremenjene družbene zavesti, kot reakcija na ekološko krizo, ki je zmanjšala ali izni-

čila bivanjske pogoje določenih pokrajin. V tem trenutku, na osnovi izoblikovanega pogleda na družbeno-prostorsko dialektiko lahko zaključimo, da zaradi močno poudarjenega občutka ogroženosti nacionalne identitete, ki črpa svojo osnovo v dosedanem naglem, nepremišljenem in ne vedno uspešnem spreminjanju kulturne krajine, dominira v družbeni zavesti potreba po varovanju. Ali z drugimi besedami vsi poizkusi podrejanja kulturne krajine novim potrebam povečujejo v ljudeh strah pred novimi neuspehi in izgubljanju že pridobljenega. Skratka, družbene blokade imajo svoje korenine primarno v družbeni zavesti in ne toliko v industrijski družbi, neustrezni normiranosti upravljalškega sistema, kot je to vsekakor primer komunalnega policentrizma. Vprašanje pa je, če ta vprašanja lahko razrešijo uvodoma nakazani pogoji: tržno gospodarstvo, pravna država in civilna družba. Strategijo nadaljnega razvoja Slovenije nekateri nazivajo: družbena prenova in ima za cilj inovacijsko družbo. Zanima nas, kakšno mesto naj ima v strategiji družbene prenove vprašanje ekologije, vprašanje, ki ima v naši teoriji pomen humanizacije okolja, tj. aktivnega prilagajanja geografskega prostora človekovim potrebam ob upoštevanju potreb različnih interesnih struktur ter zagotavljanju časovne in prostorske identitete slovenskega naroda.

Ni izključeno, da ekološka kriza, ki je v Sloveniji že dosegla dimenzije odmiranja delov pokrajine, globlje posege v družbeno zavest in s tem pripravljenost posameznikov, da se s svojimi interesi mobilizirajo za cilje družbene prenove. Dogmatsko razumevanje historičnega materializma pojmuje družbeno zavest kot refleksijo družbenih odnosov v materialni sferi. Skratka družbena zavest je seveda refleks odnosov v materialni sferi, vendar je istočasno tudi pogoj za mobilizacijo družbe oziroma premagovanje splošne družbene pasivizacije in torej ne samo refleks, ampak tudi pogoj za spreminjanje kulturne krajine. V nasprotnem primeru sploh ni možno razložiti zakaj se družbe razvijajo z različnimi dinamikami npr. Jugoslavija je bila izredno uspešna v razvoju materialnih osnov do sredine šestdesetih let.

Obstaja nevarnost, da bomo vprašanje humanizacije okolja uvrstili na seznam z drugimi perečimi in slabo rešenimi vprašanji naše druž-

be, kot to lahko naredimo, če govorimo o ekološko prijaznem ali ekologiji naklonjenemu razvoju. Ključno vprašanje je kako vzpostaviti v družbi klimo, da bomo ponovno v stanju uveljaviti racionalen odnos družbe do okolja. Več je odgovorov na vprašanje, kako začetni spreminjati družbeno zavest in tako ustvariti osnove za uspešnejše tekmovanje Slovenije z ožjo in širšo okolico. Naš odgovor smo nazvali strategijo humanizacije okolja, ker se mora ideja socializma materializirati v prostoru, ki bo humanejši za večino. Slovensko agrarno pokrajino smo s strategijo forsirane industrializacije približali industrijski pokrajini, ki pa je tako siromašna glede kolektivne opreme, da zato prekomerno onesnažuje okolje in je zato daleč od naše podzavestne predstave o industrijski pokrajini socialistične družbe, ki smo jo izrazili predvsem z ideali komunalnega policentrizma in humane stanovanjske soseske.

Strategija humanizacije okolja gradi na predstavi, da je človekova možnost, da obvladuje naravno okolje najbolj intimna manifestacija človeškega razuma in moči. Visok interes Slovencev, da si uresničijo dom v podobi samostojne hiše kot individualen projekt, je seveda posledica nerazvitosti stanovanjske gradnje in drugih neracionalnosti, vendar ne smemo pozabiti, da je zgradba tudi najbolj prepričljiva manifestacija moči, ker utrjuje našo zavest in nas usposobi za nadaljne podvige. Z družbo se dogaja nekaj podobnega, gradnja mest, velikih družbenih objektov itd. je manifestacija moči družbe in, če čas potrjuje smiselnost teh posegov, se razvije družbena zavest, ki je osnova za stabilni razvoj družbe in obratno zaporedje neuspešnih projektov povzroči občutek družbene nemoči in pasivizacijo posameznika. V strategiji družbene prenove, ki mora doprinesati k spreminjanju sedanjega kolektivnega pesimizma, je torej temeljnega pomena, kako bo zasnovana družbena kontrola za poseganje posameznika ter kolektivov v prostor. Družbena prenova se ne more uresničiti, če ne uspemo spremeniti odnosa družbe do okolja.

V tem prispevku smo večkrat iz različnih zornih kotov argumentirali, da je celovito planiranje prostora možno v tržnem gospodarstvu (ekonomiji, v kateri politika sama posredno posega v gospodarstvo), pravni državi in razviti civilni družbi. Planiranje prostora je

nujnost, ker je kulturna krajina temelj družbene zavesti in je od uspešnosti družbe pri uravnavanju posegov v prostor (praviloma razmerju med varovanjem in podrejanjem) odvisna mobiliziranost družbe. Zato se ne smemo čuditi, če bo ob nadaljni demokratizaciji v socialističnih družbah porastla, do danes nepoznana, konfliktnost med teritorialnimi skupnostmi (krajevna skupnost, občina, republika) v borbi za simbole, ki zagotavljajo dostop k ekonomskemu izkoriščanju posameznih virov v prostoru.

V družbah, ki so industrializacijo izvedle naertno in v časovno zoženem intervalu, sta obstajala dva osnovna subjekta razvoja. Na eni strani je to država in partija, ki svojo moč gradi na predpostavki socialne homogenosti in etične nekonfliktnosti in organizaciji socialističnega produkcijskega kolektiva (podjetje, kolhoz, zadruga, temeljna organizacija združenega dela itd.), ki je objekt uresničevanja državno-partijskega načrta industrializacije.

Ta projekt temelji na:

1. zanemarjanju nacionalnih simbolov oz. kulturne krajine, da se podpre progresivistična orientacija v družbeni zavesti,
2. podrejanju kmetijstva potrebam primarne akumulacije kapitala,
3. prioriteti bazične industrije kot osnovi za jačanje obrambne sposobnosti socialistične države in
4. organizaciji vseh ostalih dejavnosti v odvisnosti od funkcionalnih zahtev industrializacije.

Strategija humanizacije okolja, ki po moji oceni ustreza spremembam v družbeni zavesti, mora upoštevati še druge potencialne nosilce razvoja, ki so danes pasivizirani ali pa si mimo institucij prisvajajo prostor in doprinašajo k nadaljnem razkroju družbe. Politika se mora prilagoditi spremenjeni družbeni zavesti, če želi v skladu s tržno ekonomijo, pravno državo in civilno družbo odigrati vlogo koordinatorja posebnih interesov v smislu iskanja stabilnih, za družbo produktivnih kompromisov, ki jih s prostorskimi plani uzako-

nimo kot realni družbeni interes.

Strategija humanizacije okolja se z razliko od dosedanjega pojmovanja "subjektov družbenega razvoja" naslanja na posameznika in nacio. Razumljivo je, da kolektivnega nivoja v proizvodnji in organizaciji političnega sistema ne moremo zanemariti, vendar temeljito je potrebno spremeniti odnos do vloge posameznika in do tiste oblike asociacije posameznikov, ki daje osnovo za demokratično podrejanje oziroma varovanje prostora z vidika nacionalnih interesov.

Danes je razširjen vtis, da je prostor, tj. v končni instanci, formiranje industrijske kulturne krajine socialistične družbe prepuščeno produkcijskim kolektivom, v katerih pa ne posamično ne v povezavi ni nikakor možno razrešiti dveh temeljnih ravni delovanja: individualne in nacionalne. Znano je, da je Marksova koncepcija človeka neustrezna, ker je ignorirala psihološke dimenzije. Človek postane dober, če postane dobra družba. Ta enačba pa se na žalost ni uresničila in mnogo bližja je predstava, da je človek slab in dober istočasno. Humanizacije okolja torej ni možno prepustiti samo posameznikom ali kolektivom, ker njihovi interesi ne morejo sami po sebi predstavljati tudi nacionalnih interesov, ki pa niso agregat ampak povsem specifičen izraz družbeni zavesti določenega naroda.

Družbena prenova zahteva vsekakor večjo racionalnost pri poseganju v prostor kolektivnih subjektov razvoja (združeno delo in občine), vendar spremembe v družbeni zavesti ne moremo doseči, če ne bomo uspeli aktivirati posameznikov na opracionaliziranem programu humanizacije okolja. Temu je potrebno podrediti druge cilje, ker ima razvrednotenje kulturne krajine posledice na družbeni zavesti, ki se odraža v razširjenem občutku družbene nesposobnosti racionalnega podrejanja geografskega prostora človekovim potrebam. Posamezniku mora biti zagotovljena pravica do življenja v človeku neškodljivem okolju. Porast aktivnosti posameznikov bo rezultat uresničevanja humanizacije okolja in bo ob bolj racionalni organizaciji kolektivnih subjektov doprineslo k spremenjeni družbeni zavesti, kar bo osnova za uresničitev nacionalnega cilja inovacijske družbe. Posameznik bo lahko ustvarjalno doprinesel k družbeni prenovi, če bomo

uspeli individualne potrebe po humanem okolju povezati v nacionalne interese in tako povrniti družbi zaupanje v možnosti racionalnega odnosa do okolja. Družbena prenova pa se prične pri povečanju moči in znanja posameznika.

6. Zaključki

Cilj, ki osmišlja vsako načrtovanje prostora, je humano za posameznika in družbo neškodljivo okolje. Zato je smiselno razpravo o razvoju prostorskega planiranja povezati z vprašanjem humanizacije okolja. Prva ugotovitev je torej, da se mora razvoj teorije prostorskega planiranja osredotočiti na vzroke ekološke krize, kot nepričakovani proces dehumanizacije okolja v sodobnih industrijskih družbah. Analiza povezanosti prostorskega planiranja in ekološke krize nam omogoča problematizirati družbeni oziroma prostorski determinizem in odpira produktivne smeri razvoja teorije.

Ekološka kriza sovпада s krizo socialistične misli in prakse. Zato je aktualno vprašanje ali nam ustaljena socialistična misel omogoča razumeti kompleksnost vzrokov in posledic procesov, ki so sprožili za naravo in človeka težko sprejemljive spremembe. Mnenja smo, da socialistične družbe niso reagirale na degradacijo okolja, kot bi pričakovali zaradi humanistične usmeritve socialistične misli, ker je klasični marksizem najbolj potreben prenove ravno na točkah, ki so najbolj aktualne za razumevanje družbene pogojenosti ekološke krize. Na ta vprašanja smo poskušali opozoriti.

Mnenja smo, da je potrebno dograditi oziroma na novo oceniti klasične odgovore na vprašanje vloge posameznika in naroda v razvoju. Posebno pomembno vprašanje za razreševanje ekološke krize je prepričljivo zapopasti dialektiko med družbo in prostorom. Ni naključje, da se je več sodobnih marksistov preizkusilo ravno na navedeni temi.

Prenova slovenske družbe, če je ekološko vprašanje osrednjega pomena, mora odgovoriti na navedena vprašanja. Sočasno je potrebno

odstraniti bariere, ki omejujejo delovanje posameznika in pri tem jačati odgovoren odnos do nacionalnih interesov v slovenskem prostoru. Mnenja smo, da se proces prenove slovenske družbe mora začeti pri spreminjanju družbeno škodljivega odnosa do prostora, kar nas bo rešilo tudi dogmatizmov, ki nas omejujejo pri razumevanju odnosov med družbo in prostorom ter končno tudi omejujejo pri uresničevanju razvojnih alternativ.

Proces družbene prenove bo dolgotrajen, ker se je v širokem krogu družbenih slojev razširil izrazit odpor do kakršnekoli inovacije, ki bi lahko ogrozila že doseženo. Razvila se je družbena zavest, ki je usmerjena v varovanje simbolov nacionalne identifikacije v strahu pred nepredvidljivimi posledicami sprememb v kulturni krajini, kot materializaciji kolektivnega spomina. Kulturna krajina omogoča, da narodi povežejo prihodnost s preteklostjo v času in prostoru. Razkroj slovenske ruralne kulturne krajine, na katerega nas veže prvo doživetje nacionalne moči, je povzročilo spremembo v družbeni zavesti, ki danes zaupa mnogo bolj v preteklost kot prihodnost. Spremembe v družbeni zavesti smo obrazložili kot odraz ne vedno uspešnega spreminjanja ruralne krajine v krajino, ki je značilna za industrijsko družbo. V kolikor smo ponudili dovolj prepričljivo obrazložitev družbenoprostorske dialektike povojnega razvoja, potem je smiselno, da koncept družbene prenove osredotočimo na procese, ki bodo spremenili današnji odnos družbe do prostora. Za uspeh družbene prenove je potrebno najprej zmanjšati intenzivnost kolektivnega pesimizma in nezaupanja v sposobnost družbe, da si ohrani ter izboljša kvaliteto bivanjskih pogojev z racionalnim poseganjem v prostor.

Socialistična država je svoj obstoj upravičila z zgodovinskimi razlogi. Morala je v čim krajšem času realizirati projekt industrializacije agrarne družbe, ki ga je v bolj sredisnih okoljih Zahodne Evrope uresničila predvsem nacionalna buržuazija. Da bi ta projekt lahko uresničila, je socialistična država razvila instrumentalen odnos do prostora, ki je za inovacijsko družbo anahronističen in je danes nesposoben koordinirati konfliktne interese v prostoru.

Nesmiselno je pričakovati, da socialistična država, ki je zgradila

svojo materialno in duhovno moč na uspehih prve faze industrializacije agrarne družbe lahko razreši tudi najhujši nepredvideni stranski efekt kot se odraža v ekološki krizi. Država mora prepustiti gospodarske odločitve regulaciji trga in v prvi vrsti razviti osnove, da bodo vsi posegi v kulturno krajino upoštevali s prostorskimi plani opredeljene skupne interese. Samo razvita civilna družba pa lahko zagotovi, da bodo vsi interesi v prostoru zastopani in da bodo prostorski plani temeljili na družbenih ciljih, ki so rezultat političnega kompromisa dejanskega pluralizma interesov. Humanizacija okolja je možna, če imajo prizadeti možnosti razvijati znanje o okolju in če imajo zagotovljene demokratične možnosti izražanja in usklajevanja interesov.

Druga faza industrializacije Slovenije mora temeljiti na razvoju lastnega znanja in inovacijah, ki bodo odražale zahtevo civilne družbe po humanizaciji okolja in vzdrževanju kontinuitete s kulturno krajino. Računati moramo z dejstvom, da je za doseženo teritorializacijo značilna razpršena industrializacija in urbanizacija, ki ima za družbeno prenovo specifične prednosti in ovire.

V tem prispevku smo poskušali dokazati, da družbena prenova zahteva, da razvijemo novo paradigmo razvoja. Vtis imamo, da je vprašanje humanizacije okolja dovolj vseobsežno, da nam omogoča postaviti v pravo luč vsa ostala gospodarska, socialna in druga vprašanja razvoja. Vendar dokončni odgovor na vprašanje družbene prenove bomo dobili, če bomo ostali tolerantni do različnih pogledov, dovolj pogumni za preizkušanje in testiranje vsake inovacije in z uspešnimi posegi v kulturno krajino, obrnili družbeno zavest v prihodnost in tako povečali možnosti uspešnosti posameznikov in družbe tudi v širšem okolju.

Literatura

1. Adizes Ichak (1975): "Balancing Environmental Requirements and Personal Needs Through an Organizational Structure" Pp. 177-189 v B. Horvat, B. Marković, M. Supek, eds. Self-governing Socialism. New York: International Arts and Science Press, Inc.
2. Baugartner Tom, Burns Tom, Sekulić Duško (1979) "Self-Management Market, and Political Institutions". Pp. 81-137 v Burns, Tom Karlson, Lars and Rus Veljko eds. Work and Power, London: Sage Publications Ltd.
3. Castells M. (1983): The City and the Grassroots, Edward Arnold
4. Crocker David (1983) Praxis and Democratic Socialism. New Jersey Humanities Press and Sussex: Harvester Press
5. Dunn Edgar (1971): Economic and Social Development: A Process of Social Learning. Baltimore: The Johns Hopkins University
6. Guerin Daniel (1970): Anarchism from Theory to practice. New York: Monthly Review Press
7. Giddens Anthony (1981): A Contemporary Critique of Historical Materialism. Berkely: University of California Press.
8. Marris Peter (1982): Community Planning and Conception of Change, London; Routledge and Kegan Paul.
9. Peterman Carole (1970): Participation and Democratic Theory, Cambridge: Cambridge University, Press.
10. Soja Edward (1982): "Spatiality Politics and the Role of the State". Proceedings Latin American Regional Conference of the International Geographic Union.

J. Dekleva

SOCIAL CHARACTER OF ENVIRONMENTAL CRISIS:
Elements of environmental humanization strategy

Summary

It can be assumed that environmental humanization could be a central issue of democratic socialism. It is argued that ecological crisis can not be fully comprehended from a Marxist orthodox point of view. That is why existing socialist states did not react to the environmental crisis promptly. Postulates of socio-spatial dialectics are worked out. From this framework industrialization and urbanization process of Slovenia is examined.

The strategy of social renewal of existing socialist societies should be centered upon the environmental issues since only for human being acceptable adaptations of geographical space can initiate a transformation of dominant social consciousness which prevent any further environmental change.